

розумову діяльність та емоційно її забарвлюючи, гра сприяє повнішому виявленню здібностей дитини, деякою мірою стираючи різницю між слабшими та сильнішими учнями.

Перспективами подальшого дослідження є впровадження та вдосконалення різних видів гри у навчально-виховний процес. Тож проблема гармонійного розвитку молодших школярів в ігровій діяльності є значною і потребує подальшої розробки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998.
2. Ельконін Д.Б. Психологія гри. – М.: Освіта, 1978. – 181 с.
3. Носаченко І.М. Застосування гри у навчальному процесі // Педагогіка. – К., 1991. – С. 10-17.
4. Петрова В.А. Педагогическое сотрудничество, или когда нравится учиться и учить. – М., 1999. – С. 78-117.
5. Пушкарева Ю.А. Игровые элементы на уроках как средство развития творческих способностей учащихся // Наука и школа. – 1999. – № 5. – С. 50-55.

УДК 37.032

Дружененко Р.С.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ТЕКСТ – ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ

Спілкування, тобто процес взаємодії особистостей у конкретному часовому та просторовому вимірах, є необхідною умовою життєдіяльності людини. Звідси випливає особлива увага до проблеми комунікації в суспільстві, яка в наш час розширює свої межі. Особливо актуально вона звучить у сучасній лінгводидактиці, серед завдань якої – формування мовленнєвих умінь і навичок учнів з метою спілкування в життєвих ситуаціях.

У науці ця проблема не нова і представлена працями вчених-лінгвістів (Ф.Бацевич, Р.Кісь, В.Красних, О.Федик та ін.), психологів та психолінгвістів (Л.Айдарова, Б.Ананьєв, Л.Виготський, І.Зимня, О.Синиця), методистів (О.Біляєв, М.Вашуленко, В.Мельничайко, Г.Михайловська, М. Пентилюк та ін.).

Метою нашого дослідження є вивчення впливу національно-культурного тексту на формування мовленнєвих умінь і навичок учнів та специфіку мовленнєвої діяльності особистості. Серед завдань дослідження – з'ясувати сутність поняття “національно-культурний текст”, визначити його роль і місце на уроках вивчення української мови.

Носієм і транслятором комунікативних процесів є мовна особистість, яка за певних умов ситуації спілкування виявляє можливості активного використання набутих лінгвістичних знань з метою донесення інформації, повідомлення чогось, обміну думками, впливу на співбесідника тощо.

Соціальну роль мовної особистості може виконувати індивід, який здатен опанувати мовну систему і готовий використовувати її в практичній діяльності. Однак, люди переважно розвиваються в межах етносередовища, на основі рідної мови та рідної культури, носіями яких вони стають у процесі етнізації. З моменту народження людина потрапляє у певне етнокультурне середовище, отже, культурні норми та цінності засвоюються через призму тієї культури, яка її оточує.

Національну ознаку, як обов'язковий компонент мовної особистості, виділяють С.Єрмоленко, Ю.Караулов, Л.Мацько, Л.Паламар, Т.Симоненко. Думка про те, що етнокультурне середовище має вплив на формування мовної особистості та специфіку її мовленнєвої діяльності простежується в Г.Антипова, Ф.Бацевича, А.Вежбицької, Р.Кіся, В.Красних, О.Леонтьєва та інших. Учені доводять, що розвиваючись в етносередовищі, засвоюючи мовні і культурні явища, які є специфічним способом відображення етносом

довкілля, особистість переймає й наслідує традиції використання мовних одиниць, властивих певній етнічній культурі, у ситуаціях спілкування.

За словами О.Леонтєва, національно-культурна специфіка мовленнєвого спілкування складається із системи чинників, що зумовлюють відмінності в організації, функціях, способі процесів комунікації. Серед таких чинників дослідник виділяє ті, що пов'язані з культурною традицією (етикетні формули, заборони, стереотипи, порівняння, метафори, образи, символи тощо). Дослідження вчених доводять, що в кожній культурі мовленнєва поведінка носіїв регулюється уявленнями про те, як людині слід поводити себе в типових ситуаціях життя відповідно до соціальних ролей [4: 47].

В.Маслова зазначає, що внаслідок включення людини в соціальні відношення формується мовець, основними ознаками якого є “активна мовленнєво-мисленнєва діяльність за нормами та еталонами певної етномовної культури” [4: 121]. Національно-культурна специфіка мовної особистості й національно-культурна специфіка самого спілкування виявляється саме на рівні мовленнєвої діяльності.

Цієї ж думки дотримується Ф.Бацевич, який доводить вплив національно-культурних чинників на процес комунікації. Національно-культурна специфіка мовленнєвої діяльності зумовлена тим, що, спілкуючись і використовуючи засоби мовного коду, люди спираються на елементи конкретних ідіоетнічних мов з їх неповторною організацією, зафіксованими в них мовними картинами світу, правилами і законами спілкування. Особливо відчутно це позначається на формуванні соціальних ролей учасників комунікації: у різних народів стандартні за своїм складом комунікативні акти (наприклад, чоловік – дружина, батько – брат, мати – донька, господар – гість) регулюються нетотожними прийнятими в межах певної етнокультури правилами поведінки [1].

Продуктом мовленнєвої діяльності є текст. Текстом прийнято називати “знак мови вищого порядку, деяку послідовність мовних/мовленнєвих знакових засобів, що мають ознаки зв'язності, цілісності й емотивності” [5: 56].

Засвоєння особистістю мовних та культурних кодів певної етнічної спільності зумовлює породження національно-культурних текстів, у часових межах яких має місце культурно маркована діяльність. Як стверджує В.Маслова, текст є формою існування культури, це система втілення культурних цінностей. Він зберігає інформацію про історію, етнографію, національну психологію, національну поведінку тощо [4].

Національно-культурний текст є одиницею мови, що відображає оцінку світу. В.Кононенко розглядає його як такий, що пов'язаний з особливостями оцінювання етносом довкілля: він підсилює аксіологічну характеристику, додає експресії, у словесному оточенні реалізується оцінний потенціал, з'ясовуються додаткові градації цінностей. Крім того, національна специфіка, за переконаннями вченого, виявляється в текстах різних стилів мовлення, особливо художньому, публіцистичному, науково-популярному, в основі яких лежить “мета виявлення в слові, звороті, висловленні тих елементів, які б засвідчували позицію, самоідентифікацію етносу” [3: 131].

Ю.Караулов на позначення тексту культури послуговується терміном “прецедентний текст”, основними ознаками якого є особлива значущість для окремих особистостей і для значної кількості осіб, а також багаторазове звернення до нього в дискурсі цих особистостей [1: 151]. Особливістю такого тексту є те, що його знають усі носії, і це є свідченням приналежності їх до певної епохи, культури.

Національно-культурний текст, таким чином, можна розглядати як культурний і мовний коди етносу. З одного боку, він є втіленням особливостей життя, побуту, традицій, звичаїв, моральних та естетичних цінностей окремого етносу, а з іншого – взірцем мовленнєвої поведінки, відображенням національно-мовної картини світу, тобто національно специфічних мовних елементів, що в своїй сукупності є своєрідним способом пізнання, оцінювання та відображення етносом довкілля.

Реальність існування національно-культурних текстів є свідченням специфічності мисленнєвої діяльності представників етнічної належності, що відображається у специфіці мовлення.

Етнокультурне спрямування навчально-виховного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах вимагає широкого використання національно-культурних текстів на уроках української мови з метою формування національної специфіки мовленнєвої діяльності школярів, національного колориту їхнього мовлення. Національно-культурний текст як продукт мовленнєвої діяльності під час вивчення мови у школі є ефективним засобом формування мовної (оволодіння елементами національно-мовної картини світу), етнокультурної (засвоєння культурних цінностей етносу та оволодіння етнознаннями) компетенції, що своєю чергою служить основою формування мовленнєвих умінь і навичок для активної комунікації в реальних ситуаціях.

Особливо цінним є використання національно-культурних текстів у межах етнопедагогічного підходу до навчання української мови, який має на меті духовно-мовленнєвий розвиток особистості засобами народної педагогіки та народної дидактики. У межах народної педагогіки національно-культурний текст виступає дієвим засобом в оволодінні мовним та культурним кодом нації. На базі отриманих знань про реалії матеріальної та духовної культури українців, правила мовленнєвого етикету, оволодіння національно-культурним компонентом мови виробляються національні риси комунікативної культури особистості. Особлива роль надається текстам усної народної творчості, літописів, давньоруських повчань, класичної художньої літератури тощо. Національна специфіка мовлення виявляється також у текстах публіцистичного та науково-популярного стилів. Їх слід активно залучати під час вивчення української мови, оскільки це розширює межі використання національно-культурного тексту та сприяє формуванню стилістичної компетентності учнів.

В основі мовленнєвої діяльності особистості лежать мовленнєво-комунікативні вміння та навички, формування яких ґрунтується на виробленні мовної компетентності, тобто певної суми знань про систему української літературної мови і мовних умінь (фонетичних, графічних, лексичних, словотворчих, граматичних, стилістичних).

Програма з рідної мови розкриває широкі можливості для використання національно-культурних текстів на уроках мови під час вивчення лексики, фразеології, словотвору, будови слова, морфології, синтаксису.

Опора на національно-культурний текст у процесі навчання передбачає оволодіння учнями лексичним рівнем мови, зокрема засвоєння його національного компонента. Різниця між мовами, зумовлена різною культурою, найточніше зафіксована в словах та фразеологізмах, оскільки саме номінанти найбільш прямо пов'язані з позамовною дійсністю. Цю думку обстоюють В.Жайворонок, В.Кононенко, В.Маслова, О.Федик та ін.

Слово є першою смисловою одиницею мови. У лексиці відбиті всі аспекти життя народу, культурний і господарський устрій, етнографічні особливості, світоглядні позиції, ціннісні орієнтири. Лексичний рівень мови є найчутливішим до всіх змін, що відбуваються в суспільстві. Відомо, що національний простір будь-якого етносу має власну лексичну систему, що існує як макромодель координації його життя й розвитку. Вивчаючи лексичний шар рідної мови, діти повинні бачити в слові не просто домінують певного предмета чи явища, а лінгвокультурний концепт, що є квантом лінгвістичних та культурологічних знань.

Додамо, що не всі номінанти є національно орієнтованими. На думку В.Кононенка, лише еталонне, стереотипне в досвіді народу, пов'язане з його історією, культурою, традиціями, і те, що є загальнозрозумілим для носіїв мови, може бути основою національно-мовного знака [105]. До національно орієнтованих лексичних одиниць учений відносить історизми, етнографізми, діалектизми, етноніми, слова-символи тощо. Не менш важливими, за словами вченого, серед національно орієнтованих мовних одиниць займають найменування понять, якими користуються різні народи, однак своїм внутрішнім змістом

передають національні ознаки, зокрема це слова-символи (рушник, гарбуз, сокіл, тополя та ін.).

Ще з більшою силою, ніж у лексиці, як зазначають Н.Бабич, В.Маслова, О.Назаренко, О.Рогач, О.Федик та інші, національно-культурний компонент відображений у фразеологічному фонді української мови. Створені на народному ґрунті, фразеологізми найбільш яскраво вносять у лінгвістичну картину світу ті елементи, що відображають життя, побут, історію, культуру етносу, подають оцінку явищ довкілля.

В етнопедагогіці фразеологізми, прислів'я та приказки учені розглядають як цінні народні засоби навчання і виховання (С.Русова, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, К.Ушинський). У змісті фразеологізмів обов'язково міститься позитивна чи негативна оцінка довкілля, що є своєрідним відображенням морально-естетичних принципів народу, тому сталі вислови є основою виховання громадянської позиції, ціннісних орієнтирів учнів. З іншого боку, оволодіння фразеологічними одиницями під час навчання мови сприяє розширенню етнознань (етнокультурна компетенція), формуванню вмінь добору стійких висловів відповідно до мовленнєвих ситуацій (мовленнєва компетенція).

Складовою фразеологічного фонду української мови є формули мовного етикету, під якими розуміють систему стереотипних фраз, що є лінгвокультурним кодом, відображенням еталонів мовленнєвої поведінки та ментальності. За С.Богдан, мовний етикет є елементом мовної картини світу етносу. Мікросистеми мовного етикету зберігають відповідну культурну ситуацію в різних її варіантах, пов'язаних із стандартами поведінки як вербального вияву її у свідомості етносу [2]. Формування мовленнєвих умінь і навичок учнів засобами національно-культурних текстів зумовлює особливу увагу до фразеологічного фонду, і, зокрема етикетних виразів. Увічливість, толерантність, кмітливість, чемного ставлення до співрозмовника – характерні ознаки мовленнєвого етикету українців. На необхідності роботи в напрямі етики спілкування на народних основах наголошують Н.Бабич, М.Пентилюк, О.Семенов, М.Стельмахович.

Посилене оволодіння національно-культурним компонентом української мови на основі національно-культурних текстів відбувається на аспектних уроках. Уроки розвитку зв'язного мовлення дозволяють ще ширше показати функціонування національно-культурного мовного компонента та зумовлюють формування мовленнєвих умінь і навичок школярів.

Активне використання національно-культурних текстів сприяє вивченню рідної мови як етнічного явища, виділенню національно-культурного компонента та оволодінню учнями національно орієнтованими мовними одиницями (мовні вміння). Серед мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, які формуються на основі національно-культурних текстів, такі: адекватно сприймати національно-культурні тексти-взірці; спостерігати за функціонуванням у них національно орієнтованих мовних одиниць, пояснювати доцільність їх уживання; відтворювати їх, доповнюючи власними думками; вести діалог відповідно до умов спілкування з дотриманням правил мовленнєвого етикету, відчувати й підтримувати зворотній зв'язок; створювати монологічні висловлювання національно-культурного спрямування на основі здобутих етнознань, добирати засоби передачі інформації відповідно до ситуації спілкування; брати участь в обговоренні, вести бесіду українознавчого змісту, виявляючи вміння аргументувати й доводити особисту думку, виражати громадянську позицію; редагувати власні й чужі висловлювання, збагачуючи їх національно орієнтованими мовними одиницями.

Мовленнєві вміння та навички, сформовані на основі національно-культурних текстів, є базою для породження учнями власних національно-культурних текстів у ситуаціях життя.

Отже, доходимо висновку, що в умовах етнізації освітнього процесу в школі національно-культурний текст є необхідним засобом навчання української мови, оскільки дозволяє у повній мірі реалізувати змістові лінії чинної програми та сприяє формуванню мовленнєвих умінь і навичок учнів, виробленню специфічних мовленнєвих рис україномовної особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004.
2. Богдан С. Мовленнєвий етикет як елемент мовної картини світу волинян// Дивослово. – 2001. – №10. – С.11-14.
3. Кононенко В.І. Рідне слово. Підручник для шкіл з поглибленим вивченням української мови ліцеїв, гімназій, колегіумів. – К.: Богдана, 2001.
4. Маслова В.А. Лінгвокультурологія. – М.: Академія, 2001.
5. Сорокин Ю.А. Психолінгвістические аспекты изучения текста. – М., 1985.

УДК 372.881.116.12

Заболотна І.О.

ЕСТЕТИЧНІСТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНА ОЗНАКА МОВЛЕННЯ УЧНІВ

Сучасна концепція мовної освіти в Україні спрямовує шкільний курс української мови, зокрема в його соціокультурній змістовій лінії, на оволодіння учнями естетикою слова. Тому постає необхідність осмислити естетичну функцію мови, реалізовану в текстах різних стилів, адже мовні одиниці викликають естетичні почуття людини, розвивають духовну сферу, сприяють формуванню національно-мовної особистості. Учитель-словесник на уроках української мови має репрезентувати естетичну функцію мови, вчити школярів розуміти, що образність є загальною властивістю мови та зумовлює її естетичні можливості. Адже без усвідомлення багатства й краси рідного слова, учні не зможуть оволодіти культурою спілкування, ефективно висловлювати власні думки й почуття. Програма з української мови визначає завдання формування гуманістичного світогляду, духовного світу учнів, їхніх моральних і естетичних переконань шляхом прилучення через мову до культурних надбань українського народу в контексті світової культури.

Саме тому сучасні дослідники приділяють значну увагу теоретичним і практичним пошукам, пов'язаним з формуванням естетичності мовлення школярів. Останнім часом визначилися такі провідні напрями в лінгводидактиці: розвиток образного мовлення учнів (Л.Кулибчук, О.Кучерук, Т.Мельник); визначення поняття мовної особистості та її складових (Ю.Караулов, Л.Мацько, Л.Паламар, Л.Струганець та ін.); вивчення теорії комунікативно-діяльнісного підходу до навчання (О.Біляєв, А.Богущ, М.Вашуленко, Т.Донченко, С.Караман, Т.Ладиженська, Л.Мацько, В.Мельничайко, Г.Михайловська, С.Ніколаєва, М.Пентилюк, В.Плахотник, Л.Скуратівський, Г.Шелехова та ін.); проблема вдосконалення комунікативних якостей мовлення (Н.Голуб, О.Горошкіна, Т.Ладиженська, В.Мельничайко, Н.Миропольська, Н.Пашківська, М.Стельмахович, Л.Туміна, І.Хом'як, В.Цимбалюк та ін.); визначення прикладного, інструментального характеру мовленнєвознавчих знань і умінь, що лежать в основі естетичності мовлення (Н.Гавриш, Т.Донченко, Т.Ладиженська, В.Мельничайко, М.Пентилюк, Г.Шелехова та ін.). У науковій літературі розкриваються окремі питання репрезентації естетичної функції мови, зокрема сутності естетичної функції, її зв'язку з іншими функціями мови, насамперед комунікативною (В.Аврорін, Р.Будагов, О.Горшков, В.Дроздовський та ін.).

Завдання цієї публікації – з'ясувати поняття естетичності як узагальнюючої, інтегруючої ознаки комунікативності мовлення учнів.

Естетичність мовлення пов'язана з естетичним досвідом, що набувається мовцем і є соціальною цінністю. Спираючись на естетичні знання, способи засвоєння дійсності за законами краси, соціально-історична практика поступово збагачується, набуває цілісного характеру, гармонізуючи перебування людини в навколишньому середовищі. Завдяки цьому естетичний досвід набуває ціннісного змісту, тісно пов'язується з системою моральних, правових, економічних відносин у суспільстві.

Суспільні чинники впливають на культуру мовлення учнів, одним з важливих показників якої є естетичність. На думку Л.Мацько, ця ознака культури мовлення спирається